

WIESŁAW CABAN

Instytut Historii UJK (emeritus)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3695-8259>

WŁADIMIR ANATOLJEWICZ DJAKOW (1919–1995) — BADACZ POLSKIEJ SYBERYJSKIEJ ZSYŁKI XIX WIEKU

VLADIMIR ANATOLYEVICH DYAKOV (1919–1995) — A RESEARCHER OF POLISH SIBERIAN EXILE IN THE 19TH CENTURY

Vladimir Anatolyevich Dyakov's publications on the history of Polish Siberian exile are still actual. He was one of those Russian historians who were the experts in the sources on Polish affairs stored in the central and Siberian archives. He contributed mostly to expanding our knowledge about deportation by using the rich documentation stored in the State Military Historical Archives in Moscow (RGVIA), to which Polish researchers had practically no access until the political changes in the USSR. Vladimir Dyakov addressed various issues related to the Polish exile in the 19th century, but he was most interested in the scale of the contribution of Poles to the civilisational development of Siberia. He also tried to set research directions. To a greater or lesser extent, some of his proposals have been taken up by Polish historians. The other ones are waiting for a change in the political situation.

Keywords: Vladimir Anatolyevich Dyakov, Siberian exile, Poland, 19th century, historiography

Prof. Władimir A. Djakow (ze zbiorów prof. Leonida Gorizontowa)

W ogromnym dorobku naukowym Władimira A. Djakowa wiele miejsca zajmują sprawy polskie. Z pełnym przekonaniem można powiedzieć, że był jednym z najlepszych specjalistów dziejów Polski doby rozbiorów, a zwłaszcza ruchu spiskowo-niepodległościowego lat 30.–60. XIX wieku i syberyjskiej zsyłki, a jego dorobek ma nieprzemijającą wartość. On sam podkreślał, że spośród około 400 swoich publikacji 200 poświęcił problematyce czysto rosyjskiej, 150 czysto polskiej, a pozostałe 50 problematyce polsko-rosyjskiej¹.

Władimir A. Djakow urodził się w 1919 roku we wsi Bakały w powiecie belbejewskim w guberni ufimskiej (Republika Baszkortostan). Ojciec był agronomem, a matka nauczycielką. We wrześniu 1938 roku rozpoczął studia historyczne w Państwowym Instytucie Historyczno-Archiwalnym w Moskwie, ale przerwał je w lipcu 1941 roku i dobrowolnie wstąpił do armii. Brał udział w bitwie o Moskwę. W 1942 roku był ciężko ranny i po wyzdrowieniu został skierowany do szkoły artyleryjskiej. A w latach 1944–1945 walczył na terenie Rumunii, Węgier i Austrii. We wrześniu 1945 roku został odznaczony Orderem Czerwonej Gwiazdy.

Po zakończeniu II wojny światowej Władimir A. Djakow w dalszym ciągu związany był ze strukturami wojskowymi. Ale udało mu się w 1947 roku dokończyć studia systemem zaocznym w tym samym Instytucie Historyczno-Archiwalnym, w którym rozpoczynał naukę przed wojną. Jednakże droga do pracy naukowej była jeszcze daleka. Djakow, prowadząc koszarowe życie, systematycznie myślał o podjęciu badań z zakresu dziewiętnastowiecznej rosyjskiej historiografii wojskowej. Dopiero w październiku 1954 roku został aspirantem w katedrze historii ZSRR Moskiewskiego Instytutu Pedagogicznego². Pracę kandydacką na temat *Rosyjskiej historiografii wojskowej ostatniego ćwierćwiecza XIX wieku* obronił w 1960 roku i związał się z Instytutem Słowianoznawstwa (przekształconym po latach w Instytut Słowianoznawstwa i Bałkanistyki) Akademii Nauk ZSRR. W sześć lat później obronił obszerną, liczącą prawie 1000 stron rozprawę dok-

¹ В.А. Дьяков, *Как я стал историком-полонистом*, <https://slav.jes.su/s0869544x0006215-9-1/> (16. 03.2024); Л.Е. Горизонтов, *Путь историка*, w: *Дьяков Владимир Анатольевич (1919–1995)*, Институт Славяноведения и балканистики РАН, Москва 1996, с. 15.

² Zdaniem Wiktorii Śliwowskiej Djakow aspirantem został już po zakończeniu studiów, czyli w 1947 r. To jest mylna informacja, a to dlatego, że autorka nie posiadała wtedy jeszcze dostępu do kalendarium życia i wykazu bibliografii opracowywanej przez wspomnianego wcześniej L. Je. Gorizontowa. Zob. W. Śliwowska, *In memoriam. Włodzimierz Anatoljewicz Djakow 1919–1995*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1997, t. 32, s. 255.

torską (habilitacyjną) *Революционное движение в русской армии и его взаимосвязи с польским освободительным движением, 1856–1865 гг.*³. Został wtedy awansowany na stanowisko „starszego naukowego sotrudnika”, odpowiadającego naszemu tytułowi i stanowisku profesora.

Jednakże zainteresowania problematyką polską nie pojawiły się w trakcie przygotowywania tej rozprawy, a daleko wcześniej. Jeszcze w ramach studiów dziennych w Państwowym Instytucie Historyczno-Archiwalnym w Moskwie w latach 1938–1941 zainteresował się działalnością spiskową Zygmunta Sierakowskiego (1827–1863), uznając go początkowo za rosyjskiego rewolucjonistę⁴. Sierakowski, syn szlachcica z powiatu łuckiego, w czasie studiów na Uniwersytecie Petersburskim założył tajne kółko patriotyczno-demokratyczne w skład którego oprócz Polaków wchodził Rosjanin. Za tę działalność został w 1848 roku skazany na odbycie karnej służby wojskowej na tzw. linii orenburskiej⁵. Po amnestii w 1856 roku jako osoba niezwykle uzdolniona trafił na studia do Akademii Sztabu Generalnego, gdzie znowu utworzył polsko-rosyjskie konspiracyjne kółko. W czasie powstania styczniowego dowodził oddziałem partyzanckim na Żmudzi. Dostał się do niewoli rosyjskiej i został powieszony w Wilnie.

Wspominano, że w 1942 roku Władimir Djakow był ranny. W styczniu – marcu 1943 roku znalazł się na leczeniu w miejscu gdzie Sierakowski odbywał prawie 100 lat wcześniej karną służbę wojskową. Djakow, odwiedzając miejsca jego karnej służby, zadawał sobie pytanie kim był polski zesłaniec i o czym myślał przebywając na linii orenburskiej?⁶. W latach 1959–1964 Djakow poświęcił Sierakowskiemu cztery teksty, w tym jeden z nich stanowił pewną próbę całościowego ujęcia działalności oficera sztabu generalnego i spiskowca⁷.

³ Do pracy został dołączony aneks zawierający wykaz oficerów armii rosyjskiej (Rosjan i Polaków) związanych z działalnością rewolucyjną. Ostatecznie wykaz ten został opublikowany w odrębnym wydawnictwie i do dziś stanowi jedno z najważniejszych źródeł do badań nad losami Polaków wchodzących w skład carskiego korpusu oficerskiego. Por.: В.А. Дьяков, *Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии 1856–1865 годов (Библиографический словарь)*, Наука, Москва 1967.

⁴ В.А. Дьяков, *Как я стал историком-полонистом*, <https://slav.jes.su/so8695-44x0006215-9-1/> (16.03.2024).

⁵ Linia orenburska to pas fortyfikacji wojskowych rozmieszczonych od Uralska poprzez Orenburg i Orsk do Troicka. Została utworzona na początku XIX wieku celem prowadzenia podboju Azji Środkowej.

⁶ Szkoda tylko, że w swoich wspomnieniach nie przekazał więcej relacji na ten temat.

⁷ Chodzi o: В.А. Дьяков, *Сигизмунд Сераковский*, Соцэґгиз, Москва 1959.

W latach 30.–50. XIX wieku karną służbę wojskową na linii orenburskiej odbywało od 1600 do 2000 polskiej spiskującej młodzieży⁸. Czasami wśród nich trafiali się Rosjanie czy Ukraińcy. W przypadku tych ostatnich najważniejszą postacią był Taras Szewczenko (1814–1861), poeta, malarz, działacz polityczny. Szewczenko był członkiem Bractwa Cyryla i Metodego, organizacji powstałej na przełomie 1845 i 1846 roku i głoszącej hasła zniesienia poddaństwa i przywilejów szlacheckich, a część radykalniejszych członków, z Tarasem Szewczenko na czele, opowiadała się za utworzeniem wolnej Ukrainy. W 1847 roku Szewczenko został zesłany do karnej służby wojskowej na linię orenburską i zaprzyjaźnił się z wieloma Polakami, w tym z Bronisławem Zaleskim. To właśnie Tarasowi Szewczenko i polskim jego przyjaciółom z czasów zsyłki na linię orenburską Dżakow poświęcił w 1964 roku odrębne opracowanie. Jeszcze tego samego roku praca ta ukazała się w języku polskim⁹. Powstała ona w oparciu o szerokie wykorzystanie materiałów przechowywanych w Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej (GARF, dawniej CGAOR) oraz o polonica przechowywane w Państwowym Archiwum Obwodu Orenburskiego. Nikt tak dokładnie w tzw. minionym okresie nie spenetrował akt dotyczących losów polskich zesłańców na linii orenburskiej przechowywanych w tym archiwum jak to uczynił właśnie Dżakow. Do tego archiwum powracał jeszcze kilkakrotnie, pracując nad kolejnymi publikacjami, o których niżej. Przygotował obszerny przegląd jego zasobów dotyczących polskiej zsyłki do 1862 roku¹⁰.

W poszukiwaniu polskich zesłańców na linii orenburskiej, w Północnym Kazachstanie i na Syberii Zachodniej powróci Dżakow w sie-

W kolejnych tekstach Dżakow uzupełniał biografię Sierakowskiego, nowymi odnalezionymi dokumentami archiwalnymi.

⁸ Por. W. Caban, *Z Orenburga do Paryża. Bronisław Zaleski 1820–1880*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2006, s. 45, przypis 16.

⁹ W. A. Dżakow, *Polscy Przyjaciele Tarasa Szewczenki*, Książka i Wiedza, Warszawa 1964, ss. 172. Swoistego rodzaju uzupełnienie tej problematyki w 1969 roku w rozprawce zatytułowanej *Польско-русско-украинский кружок политических ссыльных в орской крепости в 1847–1850 гг.*, w: *Славянская историко-географическая археология*, red. С. А. Никитин, Наука, Москва 1969, s. 231–253.

¹⁰ Por. W. Dżakow, *Polonica w Państwowym Archiwum Obwodu Orenburskiego (do 1862 r.)*, „Przegląd Wschodni” 1994, t. 3, z. 2(10), s. 233–250. Dodać wypada, że dla okresu postyczniowej zsyłki najpełniej zasoby tegoż archiwum wykorzystał С. А. Четвериков, *Оренбургская политическая ссылка в 1820-х–1870-х*, Оренбург 2018, maszynopis pracy kandydackiej, <https://www.dissercat.com/content/orenburgskaya-politicheskaya-ssylka-v-1820-kh-1870-kh-godakh> (16.03.2024).

dem lat później. We współpracy z Gajartem Sapargalijewem, kazachskim historykiem państwa i prawa przygotowuje obszerną publikację *Общественно-политическая деятельность ссыльных поляков в дореволюционном Казахстане* (Алма-Ата, 1971). W tym samym kształcie, ale pod zmienionym tytułem, a mianowicie *Polacy w Kazachstanie w XIX wieku* ukazała się ona w Warszawie w 1982 roku. Autorzy przedstawili dzieje polskiej zsyłki, poczynając od lat 20. XIX wieku, a kończąc na latach 90. XIX wieku. W centrum ich zainteresowania znalazły się nie tylko problemy związane z określeniem liczebności, rozmieszczeniem zesłańców i warunków bytowania, ale przede wszystkim po raz pierwszy w badaniach nad dziejami polskiej syberyjskiej zsyłki starali się określić miejsce zesłańców w tamtejszej społeczności. Wiele uwagi zatem poświęcili tym Polakom, którzy brali udział w pracach naukowo-badawczych prowadzonych w latach 40. XIX wieku w poszukiwaniu złóż węgla. Chodzi tu m.in. o kilkunastoosobową grupę zesłanych uczestników powstania krakowskiego z 1846 roku, którzy przed jego wybuchem pracowali w zakładach górniczo-hutniczych Staropolskiego Okręgu Górniczego i Zagłębia Dąbrowskiego. Ci ludzie byli odpowiednio przygotowani do prowadzenia tego typu badań. Sporo miejsca poświęcono zesłańcom podejmującym badania nad zwyczajami i obyczajami ludów Kirgiz-kajsiackich, zwłaszcza Bronisławowi Zaleskiemu, autorowi, wydane go później w Paryżu słynnego albumu *La vie des steppes Kirghizes* (1865) i wielu jego tekstów poświęconych zwyczajom i obyczajom ludów zamieszkujących dzisiejszy Kazachstan. Wreszcie wiele interesujących wiadomości przekazali na temat badań Seweryna Grossa dotyczących prawa obyczajowego Kazachów¹¹.

Władimir Djakow do dziejów zsyłki Polaków do Północnego Kazachstanu i Syberii Zachodniej wrócił jeszcze w 1996 roku, bo jak to u niego zwyczajnie bywało, musiał poinformować o nowych źródłach archiwalnych¹².

Profesor Djakow, jak to powiadali jego współpracownicy z Instytutu Słowianoznawstwa i Bałkanistyki, potrafił pracować jednocześnie na „kilku stołach”, czyli był w stanie równocześnie pracować nad dwoma

¹¹ Po latach te problematykę podjęła A. Milewska-Młynik, *Seweryn Gross wśród badaczy kazachskiego prawa zwyczajowego*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 2012.

¹² Por.: W. Djakow, *Polscy zesłańcy w Syberii Zachodniej i Północnym Kazachstanie (1830–1862)*, w: *Polacy w Kazachstanie: Historia i współczesność*, red. S. Ciesielski, A. Kuczyński, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996, s. 45–68.

tekstami i w tzw. międzyczasie przygotowywał większe lub mniejsze wydawnictwo źródłowe.

Władimir Dżakow, współpracując z Gajartem Sapargalijewem jednocześnie pracował z Aleksiejem Nagajewem z Krasnojarska nad książką o dość ciekawym tytule: *Partyzantka Zaliwskiego i jej pogłosy (1832–1835)*, która ujrzała światło dzienne tylko w Warszawie (1979) i to po pewnych kłopotach z cenzurą¹³. To obszerne opracowanie powstało głównie w oparciu o materiały źródłowe przechowywane w Centralnym Państwowym Wojenno-Historycznym Archiwum w Moskwie (CGWIA)¹⁴ do którego Dżakow miał w minionej epoce jako jeden z nielicznych badaczy rosyjskich uprzywilejowany dostęp¹⁵.

O ile w historiografii polskiej do lat 70. XX wieku wiele napisano na temat losów emigracyjnych uczestników powstania listopadowego, to o losach tych, którzy znaleźli się na syberyjskim zesłaniu, posiadaliśmy wiedzę szczątkową opartą jedynie na pojedynczych wspomnieniach¹⁶. Autorzy dzięki dotarciu do 15 tomów materiałów śledczych przechowywanych w Centralnym Wojskowo-Historycznym Archiwum odtworzyli przebieg tzw. spisku omskiego z 1833 roku, mającego na celu wywołanie powstania zbrojnego, w którym miało uczestniczyć ponad 2000 żołnierzy powstania listopadowego wcielonych do Samodzielnego Korpusu Syberyjskiego. Przywódcy prowadzili agitację wśród miejscowej ludności. Planowano połączyć się z Kirgizami i razem z nimi udać się do Buchary, by ją zdobyć, a następnie wystąpić przeciw Rosji, powiadamiając oczywiście o tym wcześniej rodaków w kraju i zagranicą.

¹³ Rosyjska wersja nosząca tytuł: *Из истории польского освободительного движения — отзвуки восстания 1830–1831 гг.* nie mogła się ukazać, gdyż jak przypuszczam na podstawie dawnych rozmów z prof. Śliwowską i Dżakowem odpowiednie organy w Moskwie nie wyraziły zgody na publikację tych fragmentów, które dotyczyły brutalnego rozprawienia się władz carskich ze spiskowcami z Omska, zwłaszcza z ks. Janem Sierocińskim. Por. też: W. i R. Śliwowscy, *Rosja nasza miłość*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa 2012, s. 203.

¹⁴ Obecnie: Rosyjskie Państwowe Historyczno-Wojskowe Archiwum (RGWIA).

¹⁵ Ten przywilej wynikał poniekąd stąd, że Dżakow w latach 1957–1958 był zatrudniony w tymże archiwum na stanowisku starszego „nauczniczego sotrudnika”. Z tego przywileju prof. Dżakowa udało się też skorzystać piszącemu te słowa, który w 1985 r. odbywał staż naukowy w Instytucie Słowianoznawstwa. Dzięki jego polecającemu listowi otrzymałem kilka poszytów dotyczących wcielania żołnierzy powstania listopadowego do armii rosyjskiej. Jednakże na realizację zamówionych sygnatur podpowiedzianych przez Dżakowa czekałem prawie miesiąc.

¹⁶ Por. M. Janik, *Dzieje Polaków na Syberji*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1928; W. Jewsiewicki, *Na syberyjskim zesłaniu*, PWN, Warszawa 1959.

W wyniku donosu z różnych źródeł (polskich i rosyjskich) wszystko skończyło się na aresztowaniach i surowych karach¹⁷. Ale w tej publikacji zawarte są jeszcze inne wątki związane z pobytem uczestników powstania listopadowego na Syberii. Specjalny rozdział poświęcony został spiskowi orenburskiemu, który miał związek ze sprawą omską, oraz pobytowi Piotra Wysockiego na syberyjskiej katordze¹⁸. Syberyjskiej katordze Piotra Wysockiego Włodzimierz Djakow wspólnie z Dorą Kacnelson i Bolesławem Szostakowiczem poświęcił jeszcze jeden tekst, który został zamieszczony w słynnym wydawnictwie *Ссылные революционеры в Сибири (XIX в. — февраль 1917 г.)*¹⁹.

Różne losy spotykały polskich spiskowców i zesłańców syberyjskich, ale najokrutniej chyba doświadczyli go Albina i Wincenty Migurscy. Ich tragedią zainteresował się już Lew Tołstoj, pisząc słynne opowiadanie *Za co?* W 1984 roku Wydawnictwo Literackie opublikowało książkę *Sprawa Migurskich*, która powstała we współpracy Władimira Djakowa z Leonidem Bolszakowem, znanym krytykiem literackim. Chociaż wizja literacka Tołstoja została udokumentowana materiałami źródłowymi wydobytymi z archiwów Moskwy, Petersburga, Mińska, Orenburga, Saratowa, Irkucka i innymi (krajowymi), u czytelnika i tak pojawia się zwątpienie, czy to wszystko, a zwłaszcza próba przedostania się do kraju z trumienkami zawierającymi ciała zmarłych dzieci Migurskich, nie jest w dalszym ciągu fikcją literacką. Muszę przyznać, że sam miałem z tym problem do czasu, kiedy na początku XXI wieku nie natrafiłem, zupełnie zresztą przypadkowo, na pewne dokumenty dotyczące pobytu Albiny i Wincentego Migurskich w Uralsku. Chodzi o dokumenty przechowywane w archiwach Mińska i Petersburga.

Stosunkowo wcześniej w kręgu zainteresowania Władimira Djakowa znalazła się działalność spiskowa ks. Piotra Ściegiennego. Pierwsze publikacje na jego temat pojawiły się już w 1968 roku, ale nikt wtedy nie spodziewał się, że w kilka lat później ukaże się obszerne

¹⁷ Nowe źródła na ten temat zostały opublikowane przez Aleksego Nagajewa. Zob. А. С. Нараев, *Омское дело, 1832–1833: Освободит. акция ссыльных польских патриотов*, Издательство Красноярского университета, Красноярск 1991 (1992).

¹⁸ W przypadku Piotra Wysockiego wykorzystano materiały śledcze przechowywane w Historyczno-Wojskowym Archiwum w Moskwie oraz Państwowym Archiwum Obwodu Irkuckiego.

¹⁹ Wydawnictwo ukazało się w Irkucku w 1979 r. W wersji polskiej ów tekst został opublikowany w „Przeglądzie Humanistycznym” 1988, nr 8/9, s. 29–44.

opracowanie na temat jego działalności i światopoglądu²⁰. Prawie równocześnie z publikacją w języku rosyjskim pojawiła się znacznie jej rozszerzona wersja polska. A stało się to dlatego, że w formie aneksów dołączone były teksty ks. Piotra Ściegiennego zawierające wskazówki, jak urządzić szczęśliwe społeczeństwo zgodnie z nauką Chrystusa i zarazem doprowadzić do niepodległości Polski²¹.

We wspomnianych publikacjach Władimir Dżakow w pierwszej kolejności zwracał uwagę na myśl społeczno-polityczną czy inaczej mówiąc na chrześcijański socjalizm księdza Ściegiennego²², a dopiero na dalszym planie zajął się syberyjską zsyłką syna chłopca spod kieleckiej Bilczy. Problem syberyjskich losów ks. Piotra i prawie 40 jego współpracowników na syberyjskim zesłaniu, jak zaznaczył autor, jest najmniej zbadaną kartą, a odtworzenie losów całej grupy wymagało wtedy przeprowadzenia kwerendy archiwalnej w wielu archiwach Moskwy, Petersburga i archiwów syberyjskich. Przekraczało to możliwości jednego badacza. Niemniej Dżakow wierzył, że ten okres w życiu ściegieńszczyków zostanie kiedyś uzupełniony²³. Po latach udało się to w dużej mierze Wiktorii Śliwowskiej, Franciszkowi Nowińskiemu i Janowi Trynkowskiemu²⁴. Niemniej i tak w 1994 roku podczas konferencji poświęconej 150. rocznicy spisku ks. Ściegiennego, która

²⁰ В. А. Дьяков, *Революционная деятельность и мировоззрение Петра Сцегиенного (1801–1890 гг.)*, Наука, Москва 1972.

²¹ W. A. Dżakow, *Piotr Ściegienny i jego spuścizna*, PWN Warszawa 1972, ss. 530. Natomiast w wersji popularno-naukowej pojawiło się wydawnictwo: *Piotr Ściegienny, ksiądz rewolucjonista*, Książka i Wiedza, Warszawa 1974.

²² W 1972 roku podczas kwerendy archiwalnej prowadzonej przez Władimira Dżakowa trudno mi było, świeżemu absolwentowi studiów historycznych, zadać pytanie skąd to szczególnie zainteresowanie myślą niepodległościową i społeczną ks. Piotra. Do tego problemu powróciliśmy w 1994 r. kiedy to Władimir Dżakow gościł w Kielcach, uczestnicząc w konferencji poświęconej 150. rocznicy spisku ks. Piotra. Wtedy dopiero historyk rosyjski zaczął w wielu aspektach zwracać uwagę na oryginalność poglądów ks. Ściegiennego nie tylko w kontekście polskich spisków rewolucyjno-niepodległościowych, ale i w odniesieniu do programów rosyjskich kółek rewolucyjnych z lat 50. XIX wieku. Por.: W. A. Dżakow, *Słowianofilstwo i chrześcijański socjalizm w poglądach ks. Piotra Ściegiennego*, w: *Ksiądz Piotr Ściegienny. Epoka — dzieło — pokłosie*, pod red. W. Cabana z przedmową W. A. Dżakowa, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 1996, s. 103–123.

²³ W. A. Dżakow, *Piotr Ściegienny i jego spuścizna...*, s. 180.

²⁴ W. Śliwowska, *Ściegieńszczycy na zesłaniu*, w: *Ksiądz Piotr Ściegienny. Epoka — dzieło — pokłosie...*, s. 177–196; F. Nowiński, *Uczestnicy spisku księdza Piotra Ściegiennego na zesłaniu we Wschodniej Syberii*, w: tamże, s. 197–224; J. Trynkowski, *Niektóre szczegóły i aspekty pobytu księdza Piotra Ściegiennego i jego towarzyszy na zesłaniu we Wschodniej Syberii*, w: tamże, s. 225–234.

miała miejsce w Kielcach, uznano, że należałoby kontynuować badania nad przebiegiem zsyłki współpracowników ks. Piotra wywodzących się ze stanu włościańskiego, co wtedy było zadaniem trudnym, a obecnie niemożliwym.

Specjalną uwagę należy zwrócić na dwa teksty Władimira Djakowa, a mianowicie, na *Udział Polaków w badaniach i zagospodarowaniu Syberii*, opublikowany w 1974 roku, oraz *Polacy na Syberii – do 1918 roku. Stan badań i perspektywy*²⁵. Władimir Djakow w obydwu tekstach nakreśla kierunki badań nad dziejami Polaków w Rosji, w tym na Syberii.

W pierwszym wskazuje na możliwości podejmowania badań nad wkładem polskich zesłańców w rozwój życia społeczno-kulturalnego i gospodarczego. W tym względzie przede wszystkim wymienił potrzebę badań nad wkładem Polaków w rozwój bibliotekarstwa, muzealnictwa i szeroko pojętego krajoznawstwa. Autor przy okazji wymienił nazwiska osób w tej dziedzinie najbardziej zasłużonych. Trudno tu je wszystkie wymieniać, ale przypomnijmy tylko Maksymiliana Marksa, który przyczynił się do założenia jednego z najciekawszych muzeów krajoznawczych, nie tylko na Syberii, ale w ogóle w Rosji²⁶. Dalej historyk rosyjski podkreślał konieczność szerokich badań nad wkładem Polaków w rozwój oświaty. Przyznać trzeba, że badacze polscy starali się ten postulat wcielać w życie²⁷, aczkolwiek jest tu jeszcze wiele rzeczy do zrobienia.

Władimir Djakow słusznie podkreślał, że ciągle niewiele wiemy na temat wkładu polskich zesłańców w rozwój sztuk plastycznych. Najlepszym tego przykładem jest niewielka znajomość twórczości Leopolda Niemirowskiego. Ostatnie wydanie jego albumu w Irkucku w niewielkim stopniu wpłynęło na poszerzenie w Polsce wiedzy na temat jego twórczości²⁸.

²⁵ Pierwszy został opublikowany na łamach „Przeglądu Historycznego” 1974, t. 65, z. 4, s. 625–648, a drugi na łamach „Przeglądu Wschodniego” 1992/1993, t. 2, z. 4(8), s. 829–840.

²⁶ Dodajmy, że dziś przybyło nam źródeł do charakterystyki muzeum w Krasnojarsku. Por.: M. Marks, *Zapiski starca*, przeł. zespół pod kierunkiem A. Jaskólskiego. Red. naukowa P. Głuszkowski, A. Jaskólski, S. Leończyk, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, ss. 302.

²⁷ Przykładowo por.: B. Jędrzychowska, *Polscy zesłańcy na Syberii 1830–1883. Działalność pedagogiczna, oświatowa i kulturalna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, ss. 240.

²⁸ Л. Немировский, *Путешествие по Восточной Сибири, рисунки, акварели, литографии*, Артгиздат, Иркутск 2010; Por.: Rec. J. Trynkowski, *Leopold Niemirowski – znany i nieznaný. Leopolda Niemirowskiego rysunki, akwarele*,

Historyk rosyjski postulował, by zainteresować się działalnością lekarzy. Wydaje się, że od momentu wysunięcia przez niego tego postulatu, postęp w tym zakresie uczyniono znaczny, a to dzięki międzynarodowej konferencji poświęconej lekarzom polskim na Syberii, a zorganizowanej w 2008 roku w Łodzi przez Jerzego Supadego²⁹.

Kolejny jego postulat to podejmowanie badań związanych z zajmowaniem stanowisk przez Polaków w administracji państwowej. Temat skomplikowany, bo bez dostępu do list służby urzędników trudno określić, czy dana osoba była Polakiem, czy Rosjaninem. Zapis o wyznaniu nie zawsze daje odpowiedź na interesujące pytania. Niemniej jednak badania były podejmowane i to zarówno przez historyków polskich, jak i rosyjskich. A najlepszym dowodem tego jest pokłosie międzynarodowych konferencji zorganizowanych przez wrocławski ośrodek naukowy w latach 2006–2007³⁰. Najważniejsze jednakże obserwacje w zakresie wkładu Polaków w badania naukowe prowadzi od lat Zbigniew Wójcik³¹.

Wreszcie Władimir Djakow upominał się o badania nad wkładem polskich zesłańców w rozwój rzemiosła i handlu. Nie było to dla polskiego historyka zadanie łatwe, gdyż ustalenie zbiorowości polskiej trudniejszej się rzemiosłem i handlem wymagało długich kwerend w różnego rodzaju wydawnictwach i drukach urzędowych rozsianych po archiwach i bibliotekach po całej Syberii. Problem ten, jak dotychczas, w najszerszym zakresie podjęło troje historyków rosyjskich — Swietłana Anatoljewna Mulina z Omska³², Leonid Kazimierowicz

litografie. Podróż po Syberii Wschodniej. Putešestvie po Vostočnoj Sibiri. Leopolda Nemirovskogo risunki, akwareli, litografii, Irkutsk 2010, ss. 147, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2011, t. 15, s. 177–185.

²⁹ J. Supady (red.), *Lekarze polscy na Syberii od XVIII do XX wieku*, Łódź 2008.

³⁰ Ich plonem są publikacje: A. Kuczyński (red.), *Polacy w nauce, gospodarce i administracji na Syberii w XIX i na początku XX wieku*, Wydawnictwo Silesia Dolnośląskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego, Wrocław 2007 i A. Kuczyński, M. Marczyk (red.), *Polacy w nauce i kulturze Tomaska oraz Syberii Zachodniej*, Wydawnictwo Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.

³¹ Por. np.: Aleksander Czekanowski: *Szkice o ludziach, nauce i przyrodzie na Syberii*, Lublin 1982; tenże, Jan Czernski: *Polski badacz Syberii*, Lublin 1986; tenże, Karol Bohdanowicz. *Szkic portretu badacza Azji*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, Warszawa 1997.

³² Por.: S. Mulina, *Migranci wbrew swej woli. Adaptacja zesłanych powstańców styczniowych na Syberii Zachodniej*, przeł. M. Głuszkowska, M. Głuszkowski, red. naukowa W. Caban, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2017. Wersja rosyjska ukazała się w 2012 r.

Ostrowski z Nowosybirsk³³ i Jewgienij Władimirowicz Siemienow z Ułan-Ude³⁴. Kwestia ta jednak wymaga dalszych badań. Przede wszystkim w aspekcie wkładu polskich rzemieślników i kupców w rozwój gospodarczy miast i osad, w których odbywali karę. Szkoda, że do tej pory tej problematyki nie podjęto w odniesieniu do Irkucka, gdzie skupisko rzemieślników i kupców było największe³⁵.

Autor w kolejnym tekście w pierwszym kolejności odniósł się do dorobku badaczy polskich i rosyjskich (radzieckich) nad dziejami Polaków w Rosji i na Syberii. Docenił wysiłek wielu autorów z obydwu stron, ale zauważył — i słusznie — że na niektórych pracach zaciążyła zbyt ideologizacja, a z kolei w innych autorzy podchodzili do opisu syberyjskiej zsyłki zbyt emocjonalnie. Władimir Djakow nie przytacza nazwisk, ani prac, ale spokojnie można się domyśleć, że pierwszy zarzut odnosi się do historyków radzieckich, a drugi do polskich.

Jeśli chodzi natomiast o perspektywy badawcze to autor przedstawił ciekawą propozycję badań dziejów polskiej zsyłki. Uważał, że należy opracowywać ją w ujęciu regionalnym, sugerując zwrócenie szczególnej uwagi na Kraj Orenburski, gdzie wymiar zsyłki był inny niż w Syberii Wschodniej lub Zachodniej. Do Kraju Orenburskiego zsyłano głównie dlatego, by byłych uczestników spisków niepodległościowych i zrywów powstańczych wcielić do wojska rosyjskiego, które prowadziło regularne podboje Azji Środkowo-Wschodniej. Do Syberii Wschodniej kierowano do ciężkich robót, a do Syberii Zachodniej głównie na zamieszkanie.

Zwrócił też uwagę na podejmowanie zesłańców losów Polaków skierowanych do Samodzielnego Korpusu Kaukaskiego. Rzeczywiście dorobek historiografii polskiej w tym zakresie jest niewielki. Trochę lepiej przedstawia się to w historiografii rosyjskiej, ale wszystkie te próby mają charakter fragmentaryczny³⁶. Byłoby dobrze, by w jakiejś

³³ Л. К. Островский, *Поляки в Западной Сибири в конце XIX — первой четверти XX века*, НГАСУ (Сибстрин), Новосибирск 2016. Aktualnie w przekładzie na język polski książka znajduje się w druku.

³⁴ Е. В. Семенов, *Польские политические ссыльные в Чите в 60–70-е годы XIX века*, „Гуманитарный вектор” 2017, t. 12, nr 4, s. 92–98.

³⁵ Por.: E. Niebelski, *Irkucka gazeta „Sybir” o Polakach zesłańcach 1883 roku*, w: M. Cwenk (red.), *Syberia infernalna — mity i oblicza rzeczywistości*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 41–48.

³⁶ Por., np.: А. А. Боголюбов, *Судьбы поляков на Северном Кавказе в XIX веке*, w: А. Селицкий (red.), *Поляки в России: веки в истории*, Кубанский государственный университет, Краснодар 2008, s. 135–217; И. В. Цифанова, *Польские переселенцы на Северном Кавказе в XIX веке: Особенности процесса адаптации*, [b.w.], Ставрополь 2005, <https://www.dissercat.com/>

trudnej do określenia przyszłości powstał odpowiedni polsko-rosyjski zespół i podjął temat zsyłki Polaków do Samodzielnego Korpusu Kaukaskiego.

Równie ciekawą propozycją Władimira Djakowa był postulat podejmowania badań dziejów polskiej zsyłki w poszczególnych guberniach Imperium Rosyjskiego, a to dlatego, że umożliwiłoby to pełniejsze wykorzystanie archiwów i co za tym idzie wieloaspektowe ujęcie dziejów polskiej zsyłki. Nadto można byłoby się wypowiadać, na ile na losy polskich zesłańców miała wpływ gubernialna administracja. Zaproponował także badanie polskich diaspor w dużych miastach rosyjskich. Ale i z tymi propozycjami musimy poczekać.

Wreszcie w tekście tym postulował wyraźne rozgraniczenie badań nad losami Polaków zesłanych na Syberię z tzw. Ziemi Zabrzanych i z Królestwa Polskiego. Jest to zagadnienie niezwykle skomplikowane, gdyż carski aparat ucisku wobec tych dwóch, jeśli tak można powiedzieć, kategorii zesłańców prowadził odmienną politykę. Nadto Władimir Djakow zaapelował do historyków litewskich, białoruskich i ukraińskich, by wyróżniających się w życiu społeczno-politycznym i kulturalno-oświatowym Polaków z tych obszarów nie uznawać automatycznie za Litwinów, Białorusinów czy Ukraińców. Problem jest rzeczywiście skomplikowany, ale zdaje się, że na apel Djakowa historycy tych krajów reagują tylko w niewielkim stopniu.

Badanie losów polskich zesłańców syberyjskich przybrało u historyka rosyjskiego jeszcze inne formy. Otóż Władimir Djakow postanowił utworzyć kartotekę zesłańców syberyjskich w oparciu o archiwa rosyjskie. Trudno mi wypowiedzieć się, kiedy zrodził się ten pomysł. Mogę tylko powiedzieć, że kiedy w 1985 roku przebywałem na stażu naukowym w Instytucie Sławistyki i Bałkanistyki RAN, Władimir Djakow opowiadał mi, w jaki sposób zbiera dane do owej kartoteki. Mogłem wtedy korzystać z niej i podziwiać bardzo czytelnie sporządzone jego ręką wypisy dotyczące poszczególnych zesłańców. Trudno mi dziś uświadomić sobie, jak zasobna była już wtedy owa kartoteka, ale wydaje się, że nie popełnię zbyt dużego błędu, powiadając, że to było już kilka tysięcy not. Po jego śmierci kartoteka trafiła do Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN.

Profesor Włodzimierz Anatoljewicz Djakow był podziwiany zarówno przez historyków polskich, jak i rosyjskich za swą niezwykłą pracowitość, sumienność i powściągliwość w wydawaniu sądów.

content/polskie-pereselentsy-na-severnom-kavkaze-v-xix-veke-osobnosti-protssesa-adaptatsii (27.03.2024).

A wszystko dlatego, że znał dogłębnie dokumenty archiwalne i sposób ich tworzenia przez carski aparat administracyjny. Stefan Kieniewicz nazywał go żartobliwie „archiwożercą”, a Wiktoria Śliwowska twierdziła, że posiadał „węch szperacza, który zawsze znajduje to, na co inni nie zwracali uwagi³⁷.”

W ostatnich latach życia najbliżsi doradzali mu zwolnienia tempa pracy, a przede wszystkim ograniczenia wizyt w archiwach. Na co Władimir Anatoljewicz Djakow miał odpowiadać: „Wszyscy chcecie, abym umarł w łóżku, a tymczasem ja chcę umrzeć przy biurku”. Ostatecznie zmarł w łóżku, tylko szpitalnym, do końca pracując nad recenzją rozprawy habilitacyjnej jednego z polskich historyków³⁸.

Zasługi Władimira Djakowa zostały docenione przez polskie środowisko historyczne. W maju 1990 roku otrzymał tytuł honorowego doktora Uniwersytetu Łódzkiego, a w 1994 roku wybrano go na zagranicznego członka Polskiej Akademii Nauk³⁹.

REFERENCES

- Bardach, Juliusz. „Władimir A. Djakow (1919–1995).” *Nauka*, 1996, no. 2: 240–243.
- Bogolyubov, Aleksandr. „Sudby polyakov na Severnom Kavkaze v XIX veke.” *Polyaki v Rossii: vekhi v istorii*. Selitskiy, Aleksandr (ed.). Krasnodar: Kubanskiy gosudarstvennyy universitet, 2008: 135–217 [Боголюбов, Александр. “Судбы поляков на Северном Кавказе в XIX веке.” *Поляки в России: веки в истории*. Селицкий, Александр (ed.). Краснодар: Кубанский государственный университет, 2008: 135–217].
- Caban, Wiesław. *Z Orenburga do Paryża. Bronisław Zaleski 1820–1880*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2006.
- Chetverikov, Sergey. *Orenburgskaya politicheskaya ssylka v 1820-kh–1870-kh*. Orenburg 2018 [Четвериков, Сергей. *Оренбургская политическая ссылка в 1820-х–1870-х*, Оренбург 2018], <<https://www.dissercat.com/content/orenburgskaya-politicheskaya-ssylka-v-1820-kh-1870-kh-godakh>>.
- Djakow, Włodzimierz, and Nagajew, Aleksiej. *Partyzantka Zaliwskiego i jej pogłosy (1832–1835)*. Transl. Kotowska, Maria. Warszawa: PWN, 1979.

³⁷ S. Kieniewicz, *Nasz współpracownik z Instytutu Słowianoznawstwa*, „Twórczość”, 1981, nr 10, s. 157–159; W. i R. Śliwowsy, *Rosja nasza miłość...*, s. 201–202.

³⁸ Л. Е. Горизонтов, «Владимир Анатольевич был целым научным учреждением». *Научное и мемуарное наследие В. А. Дьякова*, <https://slav.jes.su/s0869544x0006215-9-1/> (27.03. 2024).

³⁹ Po śmierci Władimira Anatoljewicza Djakowa ukazały się wspomnienia: Juliusza Bardacha (*Władimir A. Djakow (1919–1995)*, „Nauka” 1996, nr 2, s. 240–243), Jerzego Serczyka, (*Rosyjskie „Boże igrzysko”*, „Gazeta Wyborcza” 9 dodatek) 1995, nr 87, z 12 kwietnia, s. 6) oraz wymieniane już wspomnienie Wiktorii Śliwowskiej (zob. przypis 2).

- Djakow, Włodzimierz. "Piotr Wysocki na syberyjskiej katordze (1835–1856)." *Prze-
gląd Humanistyczny*, 1988, no. 8/9: 29–44.
- Djakow, Włodzimierz. "Polacy na Syberii — do 1918 roku. Stan badań i perspekty-
wy." *Przeгляд Wschodni*, 1992/1993. t. 2, z. 4(8): 829–840.
- Djakow, Włodzimierz. "Polonica w Państwowym Archiwum Obwodu Orenburskiego
(do 1862 r.)." *Przeгляд Wschodni*, 1994. t. 3. z. 2(10): 233–250.
- Djakow, Włodzimierz. "Polscy zesłańcy w Syberii Zachodniej i Północnym Kazach-
stanie (1830–1862)." *Polacy w Kazachstanie: Historia i współczesność*. Ciesiel-
ski, Sławomir, and Kuczyński, Antoni (eds.). Wrocław: Wyd. UW, 1996: 45–68.
- Djakow, Włodzimierz. "Słowianofilstwo i chrześcijański socjalizm w poglądach
ks. Piotra Ściegiennego." *Ksiądz Piotr Ściegienny. Epoka — dzieło — pokłosie*.
Caban Wiesław (ed.). Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 1996: 103–123.
- Djakow, Włodzimierz. "Udział Polaków w badaniach i zagospodarowaniu Syberii."
Przeгляд Historyczny, 1974. t. 65. z. 4: 625–648.
- Djakow, Włodzimierz. *Piotr Ściegienny i jego spuścizna*. Transl. Skowronek, Jerzy.
Warszawa: PWN 1972.
- Djakow, Włodzimierz. *Piotr Ściegienny, ksiądz rewolucjonista*. Transl. Borkowicz
Leonard. Warszawa: Książka i Wiedza, 1974.
- Djakow, Włodzimierz. *Polscy Przyjaciele Tarasa Szewczenki*. Transl. Międzyrzecka,
Ernestyna. Warszawa: Książka i Wiedza, 1964.
- D'yakov, Vladimir. "Petr Vysotskiy na sibirskoy katorge." *Ssyl'n-yye revolyutsionery
v Sibiri (XIX v. — fevral' 1917 g.)*. Irkutsk: [b. i.], 1979: 3–30 [Дьяков, Владимир.
"Петр Высоцкий на сибирской каторге." *Ссылные революционеры в Сибири
(XIX в. — февраль 1917 г.)*. Иркутск: [б. и.], 1979: 3–30].
- D'yakov, Vladimir. "Pol'sko-russko-ukrainskiy kruzhek politicheskikh ssyl'nykh
v orskoy kreposti v 1847–1850 gg." *Slavyanskaya istoriografiya i arkheografi-
ya*. Nikitin, Sergey (ed.). Moskva 1969: 231–253 [Дьяков, Владимир. "Польско-
русско-украинский кружок политических ссыльных в орской крепости
в 1847–1850 гг." *Славянская историография и археография*. Никитик,
Сергей (ред.). Москва 1969: 231–253].
- D'yakov, Vladimir. *Deyateli russkogo i pol'skogo osvoboditel'nogo dvizheniya v tsar-
skoy armii 1856–1865 godov. (Biibliograficheskiy slovar')*. Moskva: Nauka,
1967 [Дьяков, Владимир. *Деятели русского и польского освободительного
движения в царской армии 1856–1865 годов (Библиографический сло-
варь)*. Москва: Наука, 1967].
- D'yakov, Vladimir. *Kakyastalistorikom-polonistom* [Дьяков, Владимир. *Какя стал
историком-полонистом*] <<https://slav.jes.su/so869544x0006215-9-1/>>.
- D'yakov, Vladimir. *Revoljucionnaya deyatel'nost' i mirovozzrenije Petra Stse-
genного (1801–1890 gg)*. Moskva: Nauka, 1972 [Дьяков, Владимир. *Рево-
люционная деятельность и мировоззрение Петра Сцегенного (1801 —
1890 гг)*. Москва: Наука, 1972].
- D'yakov, Vladimir. *Revoljucionnoye dvizhenije v russkoy armii i yego
vzaimosvyazi s pol'skim osvoboditel'nym dvizhenijem, 1856–1865 gg*
[tapescript dissertation]. Moskva 1966 [Дьяков, Владимир. *Револю-
ционное движение в русской армии и его взаимосвязи с польским осво-
бодительным движением, 1856–1865 гг.* [машинопись диссертации].
Москва 1966].
- D'yakov, Vladimir. *Sigizmund Serakovskiy*. Moskva: Sotsekgiz, 1959 [Дьяков,
Владимир. *Сигизмунд Сераковский*. Москва: Соцэкгиз, 1959].

- Gorizontov, Leonid. *D'yakov Vladimir Anatol'yevich (1919–1995)*. Moskwa: Institut Slavyanovedeniya i balkanistiki RAN, 1996 [Горизонтов, Леонид. *Дьяков Владимир Анатольевич (1919–1995)*. Москва: Институт Славяноведения и балканистики РАН, 1996].
- Janik, Michał. *Dzieje Polaków na Syberji*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1928.
- Jewsiewicki, Władysław. *Na syberyjskim zesłaniu*. Warszawa: PWN, 1959.
- Jędrzychowska, Barbara. *Polscy zesłańcy na Syberii 1830–1883. Działalność pedagogiczna, oświatowa i kulturalna*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000.
- Kieniewicz, Stefan. “Nasz współpracownik z Instytutu Słowianoznawstwa.” *Twórczość* 1981, no. 10: 157–159.
- Lekarze polscy na Syberii od XVIII do XX wieku*. Supady, Jerzy (ed.). Łódź, [b.w.] 2008.
- Marks, Maksymilian. *Zapiski starca*. Głuszkowski, Piotr, Jaskólski, Adam, and Leończyk, Sergiusz. Transl. pod kierunkiem Jaskólski, Adam. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2021.
- Milewska-Młynik, Anna. *Seweryn Gross wśród badaczy kazachskiego prawa zwyczajowego*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 2012.
- Mulina, Swietłana. *Migranci wbrew swej woli. Adaptacja zesłanych powstańców styczniowych na Syberii Zachodniej*. Caban, Wiesław (ed.). Transl. Głuszkowska, Marta, and Głuszkowski, Michał. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2017.
- Nagayev, Aleksey. *Omskoye delo*. Krasnoyarsk: Izdatelstvo Krasnoyarskogo universiteta, 1991 [Нагаев, Алексей. *Омское дело*. Красноярск: Издательство Красноярского университета, 1991].
- Nemirovskiy, Leopold. *Puteshestviye po Vostochnoy Sibiri, risunki, akwareli, litografii*. Irkutsk: Artizdat, 2010 [Немировский, Леопольд. *Путешествие по Восточной Сибири, рисунки, акварели, литографии*. Иркутск: Артиздат, 2010].
- Niebelski, Eugeniusz, “Irkucka gazeta ‘Sybir’ o Polakach zesłańcach 1883 roku.” *Syberia infernalna — mity i oblicza rzeczywistości*. Cwenk, Małgorzata (ed.). Lublin: Wydawnictwo KUL, 2014: 41–48.
- Nowiński, Franciszek. “Uczestnicy spisku księdza Piotra Ściegiennego na zesłaniu we Wschodniej Syberii.” *Ksiądz Piotr Ściegienny. Epoka — dzieło — pokłosie*. Caban, Wiesław (ed.). Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 1996: 197–224.
- Ostrovskiy Leonid. *Polyaki v Zapadnoy Sibiri v kontse XIX — pervoy chetverti XX veka*. Novosibirsk: NGASU (Sibstrin), 2016 [Островский Леонид. *Поляки в Западной Сибири в конце XIX — первой четверти XX века*. Новосибирск: НГАСУ (Сибстрин), 2016].
- Polacy w nauce i kulturze Tomska oraz Syberii Zachodniej*. Kuczyński, Antoni, and Marczyk, Mirosław (eds.). Wrocław: Wydawnictwo Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008.
- Polacy w nauce, gospodarce i administracji na Syberii w XIX i na początku XX wieku*. Kuczyński, Antoni (ed.). Wrocław: Wydawnictwo Silesia Dolnośląskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego, 2007.
- Semenov, Evgeny V. “Polskiye politicheskiye ssylnye v Chite v 60–70 godu XIX veka.” *Gumanitarnyy vektor*, 2017, t. 12, no. 4: 92–98 [Семенов, Евгений В. “Польские политические ссыльные в Чите в 60–70-е годы XIX века.” *Гуманитарный вектор*, 2017, т. 12, no. 4: 92–98].

- Serczyk Jerzy. "Rosyjskie 'Boże igrzysko'." *Gazeta Wyborcza* (dodatek), 1995. No. 87, 12 kwietnia: 6.
- Śliwowski, Wiktoria, and René. *Rosja nasza miłość*. Warszawa: Wydawnictwo Iskry, 2012.
- Śliwowska, Wiktoria. "Ściegieńszczycy na zesłaniu." *Ksiądz Piotr Ściegienny. Epoka – dzieło – pokłosie*. Caban, Wiesław (ed.). Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 1996: 177–196.
- Śliwowska, Wiktoria. "In memoriam. Włodzimierz Anatoljewicz Dżakow 1919–1995." *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 1997. t. 32: 255–257.
- Trynkowski, Jan. "Leopold Niemirowski – znany i nieznan. Leopolda Niemirowskiego rysunki, akwarele, litografie. Podróż po Syberii Wschodniej/Puteshestviye po Vostochnoy Sibiri. Leopolda Nemirovskogo risunki, akwareli, litografii." *Irkutsk 2010*, ss 147. *Wrocławskie Studia Wschodnie*, 2011, t. 15: 177–185.
- Trynkowski, Jan. "Niektóre szczegóły i aspekty pobytu księdza Piotra Ściegiennego i jego towarzyszy na zesłaniu we Wschodniej Syberii." *Ksiądz Piotr Ściegienny. Epoka – dzieło – pokłosie*. Caban, Wiesław (ed.). Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 1996: 225–234.
- Tsifanova, Irina. *Pol'skiye pereselentsy na Severnom Kavkaze v XIX veke: Osobennosti protsessa adaptatsii*. Stavropol': Stavropolskiy gosudarstvennyi universitet, 2005 [Цифанова, Ирина. *Польские переселенцы на Северном Кавказе в XIX веке: Особенности процесса адаптации*. Ставрополь: Ставропольский государственный университет, 2005] <<https://www.dissercat.com/content/polskie-pereselentsy-na-severnom-kavkaze-v-xix-veke-osobennosti-protsesa-adaptatsii>>.
- Wójcik, Zbigniew. *Aleksander Czekanowski: szkice o ludziach, nauce i przyrodzie na Syberii*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1982.
- Wójcik, Zbigniew. *Jan Czerski: Polski badacz Syberii*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1986.
- Wójcik, Zbigniew. *Karol Bohdanowicz. Szkic portretu badacza Azji*. Warszawa: Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, 1997.